

Բախտիար Յովակիմյան, *Պետրոս Ադամյանի «Շքսպիր և Իր Համ-
լը...» հրքի Ստեղծման Պատմությունը*, «Աստիկ» հրատարակչություն, Ե-
րևան, 2002, 70 էջ:

Համաշխարհային բանասիրական, գրականագիտության և թատերա-
գիտության շարժվող ու շարժվող կենտրոնում եղել և շարունակում է
մնալ Ռուսիան Շքսպիրը՝ աշխարհի ամենատիրոջ ամային հեղինակներից
մեկը, իր նայման անտիծամային հեղուկ՝ Վանիմարցայի արքայազն Համ-
լետի հետ մկտեղ: Հայրերանակներ շարունակ հեղինակը և նրա հեղուկ են-
թարկուկ են ամենատարբեր դիտարկումների և վերլուծությունների, իսկ աշ-
խարհի այնպիսի ժողովուրդների՝ Շքսպիրին ամենալուրջ թատերադրությամբ յի-
մեղու չափանիշներից է, ուստի անգլիացի թատերագրի անողջագործության
և մի ատամին ժողովրդի միջև եղած ամենատարբեր իրողությունների վեր-
համուճը անաջնակարգ խնդիր է բազմաթիվ ազգերի, այդ թվում և՛ հայ գիտ-
նականների համար:

Նման ուսումնասիրողները է թատերագետ և բանասեր Բախտիար Յո-
վակիմյանը: Հայ շքսպիրագիտության ասպարեզում նա համընդ է եկել մի
թանկ կարևոր աշխատություններով, մասնատրապետ Շքսպիրագիտության
Հայկական կենտրոնի հրատարակած *Շքսպիրական* (Հայկական Շքսպի-
րագիտության Տարեգիրք, խմբ. Ռուբեն Ջաբրան) մատենաշարում և այլուր
համընդ եկած յուրամենքով, *Պետրոս Ադամյանի Շքսպիրական Նկարները*
գրքով (Երևան, 1998) և յատկապես հայ թատրոնի պատմության համար
դարակազմիկ նշանակություն ունեցող և հայ թատերագիտության մեջ տար-
բեր կարծիքներ առաջադրած «Շքսպիրի Մուտը Հայ Ջատրոն» խնդիր յու-
սաբանմամբ¹: Այս շարքը համալուրեց Յովակիմյանի նոր ուսումնասիրու-
թյունը՝ հայկական շքսպիրականի առաջին ակնառու արտայայտության
ակնառու դերասան Պետրոս Ադամյանի (1849-1891) *Շքսպիր և Իր Համ-
լը Ողբերգության Աղբյուր Ու Համալսատիները* (Թիֆլիս, 1887)՝ գրքի
ստեղծման պատմությանը նույնպես 70 էջանոց գրքով:

Օտիվագանգրած լինը լինի ասելով, որ այս աշխատությունը մի արժեքառու
ներքուտ է ոչ միայն հայ թատրոնի, այլև քննադատության և անուսայտակ
հայ շքսպիրականի պատմության համար: Ք՛հե գրքով վերնագրում է
Շքսպիր և Իր Համլը... հրքի Ստեղծման Պատմությունը, սակայն հեղի-
նակը բուն այդ խնդիրն նույնի է աշխատության նրկուրը գրուր («Համ-
լիս» Ստեղծման Պատմությունը», էջ 30-49), համգամաճօրեն անդրադարձա-
լով նաև յարակից հարցերի: Ադամյանագիտության համար յատկապես կա-
րևոր է առաջին գրուրը՝ «Շքսպիրին Մանթրամալու Նախադրելաները» (էջ
5-29), որտեղ հեղինակն արխիային և տպագիր նիքերի համալրմամբ ներ-
կայացրել է Ադամյանի շքսպիրական նախնական ժանրությունները, սակայ
սակալ վատտերի էինան վրայ կատարելով ուշագրա կոնսումներ: Նրուրը
գլխում («Համլիս» Արձագանքներն Ու Վնասատիներնկը», էջ 50-70) հե-

ղինակն անդադարձել է Ալյանանի կենդանության օրոք Տիֆլիսի մամուլում յուս տեսած դրական և բացասական անդրադարձներին:

Այս առանձին գրքի մի ամբողջական աշխատությունն նույնպես կարելի է բացատրել երևույթի գրադատական բացատրիկ նշանակությամբ: Քիչն Ալյանանի սկզբնական նպատակը եղել է շատ համեստ («Տեսնելով Ազգիս այս սերն ու կռամերս առ այն տիեզերանույակ համճարն, քաբաղերուցս), եւ ուզելով նոցա լաւ ժամօրացնել Շերտաղին, աշխատեցայ որչա տեղեկութիւններ հաւաքել նոցա վրայօր, եւ հաղորդել Հայ Խառնակութեան», էջ 70), սակայն նախնական ծանօթութիւն ենթադրուլ այս աշխատանքով փաստօրէն հայ իրականութեան մէջ գիտական շքեպիրագիտութեան հիմքն է դրուել: Յովակիմեանի եզրակացութեամբ՝ «Լաւ ապացուցեց, որ ինքն ոչ միայն հոգեբան-մեկնաբան մեծ դերասան է, այլեւ հմուտ գիտնական» (էջ 41): Հեղինակը ցոյց է տուել շերտաղիեան թեմայի առկայութիւնն Ալյանանի այդ տեղեկագրութեան կենսաբան, յատկապէս Համլէտի կերպարի հետ նրա հարազատութիւնը եւ ընդհանրութիւնները (էջ 68-69), նշելով, որ «Ալյանանի Համլէտն էլ եղել է իր «Համլէթ» գիրքը» (էջ 70): Մյուսզանայն դիպուկ կերպով Ալյանանի բանաստեղծութիւններից («նուագներից») մէկն նա համարել է ներշնչութեամբ Շերտաղի տմեռնելից (էջ 48): Յովակիմեանը կրթիւնն կատարել է ատաքին հայ-նասցից կտրուկ, սակայն ի վերջոյ համոզիլ թուացող եւ մտածելու դրեղ յայտարարութիւններ օրինակ, որ մեծ տաղանքով եւ աշխատասիրութեամբ օժտուած Ալյանանը շերտաղիեան բատրոնի ատաքին մեծութեան աստղի ատիճանի հասել է տեսական շքեպիրագիտութեամբ (էջ 20): Կամ «Ժամանակին ոչ մի գիրք այնքան ուշադրութեամբ չի արժանացել, որքան Պետրոս Ալյանանի... գիրքը» (էջ 50), ինչն, անշուշտ, ճշմարիտ էր 1880ականների վերջի համար: Եւ կամ՝ «Եթէ Շերտաղին իր մտորումներն արտայայտել է Համլէտի «Գիմնել թէ չիմնել» մեմախօսութեան մէջ, ապա Ալյանանը նոյն բանն արել է իր «Համլէթ» գրքով: Դա էլ եղել է նրա կեանքի «Գիմնել թէ չիմնել» մեմախօսութիւնը եւ նկել այն եզրակացութեան, որ իր կամքն ապացուցելու համար պէտք է լինել» (էջ 68):

Ուսումնասիրելով մեզ հասած Ալյանանի գրադարանի նմուշները՝ Յովակիմեանն իրատեք ցոյց է տուել, որ Պետրոս Ալյանանը Շերտաղիի մասին գիրքը գրելիս օգտուել է ֆրանսուէզու գրականութիւնից: Քիչնային ստեղծող փաստերը վկայակոչելով եւ վերլուծելով համոզեմ նա նրբիւնն հայ նշակոյթի պատմութիւնից թերել է նրաին ոչ անմիջապէս ստեղծող, սակայն ուշագրտա եւ պատուով հետաքրքիր դարձնող գուգանեմներ (ինչպէս Ալյանանի անուան բատերախմբերի, գրական գործերի հեղինակ հայ դերասանների, հեղինակի կողմից դերակատարին ընդատացելով բատերախմբի մէջ փոփոխութիւն կատարելու օրինակները):

Տեղեկութիւնների փաստութեան դիպքում Յովակիմեանը յաճախ արտայայտել է սեփական դիտարկումները՝ գալով տրամաբանական եզրայանգումների: Այսպէս, մի այնպիսի սկզբունքային հարցի հերքման վրայ, ինչպիսին Շիրվանզադէի կարծիքն է, որ իբր «Ալյանանը, ինչպէս էլ այն ժամանակուայ

բոլոր բուրգահայ դերասան-դերասանուհիները, Կ. Պոլսից [Քիֆիս] եկել են մտատրապե գրեթե բոլորի» (Էջ 8) նա 17 էջ է նույնի համոզել փաստարկներով ապացուցելով հակառակը: Յայտնի է, որ Պոլսից Քիֆիս գալու յաջորդ անգից իսկ Աղամանի անունը կապուել է Համլետի հետ, ինչը խօսում է յօգուտ դերասանի պատրաստումներին, որ նա «այդչն՞ նախապատրաստում է եղել այդ մեծ յուչքը կատարելու համար» (Էջ 25): Յովակիմեանց վկայակոչում է նայն քառերյակում միջավայրում ապրած քառերյակի-քանաստեղծ Պետրոս Դուրեանի շեքսպիրեան իմացութիւնները եւ դրանից թիտղոսաբանական հարցը. ««Ճարտա՞ր է քնդունել, թէ Դուրեանը ծանօթ է եղել Շեքսպիրի գործերին, իսկ Աղամանը՝ ոչ» (Էջ 13): Յնաստեղծացող Շիրվանզադէի կարծիքը ենքքել է՝ եիմնուելով մրա իսկ խօսքերի վրայ, ըստ որի «Շեքսպիրի պիեսներում նա (Աղամանը - Ա.Ռ.) Կ. Պոլսում տեսել է Օլորիջին եւ յափշտակուել ոչ այնքան պիեսներով, որքան դերասանի խաղով» (Էջ 9): Այսինքն, եթէ Աղամանը դիտել է 1858ին կամ մի քանի տարի անց Կ. Պոլսի ինտելիգենտների եկած անթրիկացի նշանատը սեւանոր դերասան Ալյա Օլորիջի ներկայացումները, ապա յատկապէս պատահին չէր կարող այդ անմտաց տպադրութեան տակ շինտարցրտել «Օրելյօ» պիեսով ու նրա հեղինակով» (Էջ 10): Ի դեպ, այստեղ զանկանում ենք մի լրացում կատարել: Յովակիմեանց մշել է, որ «Շիրվանզադէի յայտնած տեսալը, մեզ յայտնի միակ աղբիւրն է, որ նստատառն է Աղամանի՝ Օլորիջին տեսած լինելը (նայն տեղում): Իրականում Շիրվանզադէի քայքայ Աղամանի՝ Օլորիջի խաղը դիտած լինելը վկայել է նաեւ *Նազմակէլում* քեոյոսիացի «Ո՛մն» ծածկանունը հանդէս եկած մի յօդուածագիր: Իր «Պետրոս Աղաման Հայ Հոյակաւոր Դերասան» յօդուածում, խօսելով Աղամանի՝ դերասանական արուեստի նուիրուելու վճռի մասին, նա մասնադրապէս մշել է. «Աղամանի միտքը դրանք յայտնում՝ մեծապէս կը նպաստէ նոյն միջոցին մեծամեծ նորացի դերասանաց Ի Պոլսի գալն, ինչպէս՝ Ռիպօտիի, Ատեկայիտա (նկատի ունի խօսալացի դերասանուհի Արիստիտա Ռիպօտիին - Ա.Ռ.) եւ Օլորիջի: Աղաման անն հնարք կը քանկորնէ այդ դերասանաց յոլոր ներկայացմանց ներկայ գտնուիլ, որոց ամենայն ձեւք, արարմունք, փոխդիտութիւնք կերպարանաց եւ դիմաց, նոյն եւ ծայրից ելելէք, իրքեւ Ի հայելուք կը տպաւորին նորա փառկում երեւակայութեան վրայ» (ներդձումը մերն է - Ա.Ռ.):

Պետրոս Աղամանը նրա այն ատաքին հայ դերասանը, որի հինց շեքսպիրեան դերակատարումների շնորհիւ հայ քառերյակն արուեստը դուրս եկաւ միջազգային ասպարէզ, իսկ դերասանը, նոյնիսկ մահից տասնամակներ անց, մնաց դերասանների եւ քառերյակումների հետաքրքրութեան կենտրոնում՝:

«Արքում մշենք, որ Յովակիմեանն իր գրքայի նկարը գլխում քացայտելու է, թէ ով է եղել Աղամանի դէմ յօդուած գրած Z ծածկանունանց հեղինակը, ինչք մեզ յիշեցնում է գրեթէ կէս դար հեղինակի կատարած անհայտաղէպ աշխատանքը՝ հայ հեղինակների ծածկանունների քառասունը, որը, ինչպէս

վկայում է գլխովի վերջում քերտած հեղինակի «Ամոխյ գործեր» ցանկում, բնագրվում է 3500 էջ: Նման ծառայում եւ հայ ուսումնասիրողի համար սեղանի գիրք դառնալիք աշխատութեան զայսօր շնորհաբերակաւ լինելը մեզ մղում է տխուր խորհրդածութիւնների: Վաղուց անհրաժեշտութիւն է դարձել մնամ մի կրատարկութիւն հայ իրականութեան համար, քաղաքակիրք ժողովուրդները (եւ ոչ միայն նրանք) արդէն բազմիցս կրատարկել են նմանատիպ աշխատութիւններ, մինչդեռ մեզանում տակաւին չի իրագործուել նման մի խիստ կարևոր գործի տպագրութիւն: Նոյա՛մ փորձերը կամ հնացած են, կամ յարգանք չենդնշող: Մարտներ, որ ծառ ապագայում ի վերջոյ դնրերցողի սեփականութիւնը կը դառնայ մահ: հայ բանասիրութեան եւ քառերկազմութեան անխուճ պրպտող Բախտիար Յովակիմեանի *Հայ Հեղինակների Մածկամտների Բառարան, 16-20-րդ դդ.* արդէն շատ երկար սպասում գիրքը...

ԱՐՄՈՒՒ ԲԱՆՉԻՆԵԱՆ

ՇԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝

- 1 Տն՝ *Հայկազեան Հարպոստան Հանրէս*, հատոր ԻԱ., 2001, էջ 183-198:
- 2 Ադամեանն անգլիացի քառերկազմի անունը գրել է Շեկսպիր մեով, սակայն մենք տալիս ենք աստուի ընդունում Շեքսպիր մեով:
- 3 *Քաղաքակրք*, հատոր ԽԴ, պրակ Գ, 1886, Հեկտեմբեր-Նոյեմբեր, էջ 290:
- 4 Դեռևս 1880ի Նոյեմբերին անգլիական *Daily Mail* քերտով Բարտոմի անգլիական հիպատոսը գրել է. «Հայ ազգը, որ ընդունեց, քարգմանեց եւ իր սեփական բնի վրայ այնքան արծանաճայել ներկայացրեց Շեքսպիրի «Համլետ»ը, այդ ժողովուրդը չի մոռնի»: Գերմանացի նշանավոր բնագրիչ եւ գերասան Փառլ Անգլմերը մի առթիվ ասել է. «...լսած եմ օրինակ, որ հայ դերասաններ քառերկազմի հինգ դրամ են Արեւելի մէջ, լսած եմ որ հայ դերասաններ Հէլլոսիի խաղալսած են մեծ թաղութեանը: ...Իսան Մուժուրից (Մուզուրից - Ա.Բ.), օրինակ, կը խոստովանի թէ շատ բան կը պարտի հայ դերասանի մը, անունը չեմ իշխեր դրախտարար, որ ոտուկան պետական քառերկազմ մէջ հայերէն իգտով Հէլլոսիի խաղալսած է որս դերասաններու հետ (նկատի ունի Վահրամ Փախազեանին - Ա.Բ.)» (տն՝ *Արարատ*, 17.04.1928): Եւ Ադամեան արտասուելուց հենց իր Համլետի դերակատարմանը է մնացել սերունդների շնորհքեան մէջ, աստուծի խաղալսել սպաւորը է, որ շեքսպիրեան դերքի անգլիացի խոշորագոյն վարպետ Լորդս Օլիվերն, տիրութեան ժամուկ վկայութեանը, հանդիպելով հայ դերասան Աշո Եանխարտուն, վերջինիս խնդրել է իրեն տեղեկութիւններ հայրայնի Դեորոս Ադամեանի Համլետի դերակատարման մասին, որի վերաբերեալ ինքը բազմիցս ընել էր: Մեր օրերում էլ անհնար քառերկազմ, շեքսպիրազետ Մարտին Ռոզմերիդը *Համլետի Դիմանքները* ստուարածտալ բացառիկ աշխատութեան մէջ, ի թիւ երկու տասնակի հասնող տարբեր ժողովուրդների դերասանների մարմնաւորած Համլետների, շիշել է մահ Ադամեանի Համլետը: Հեղինակն օգտագործած արդիւնների մէջ նշել է մահ Ռոբերտ Մարտին աննական հարդորումները հայկական եւ ոտուկան Համլետների վերաբերեալ: Նա 15 անգամ յիշել է Ադամեանի (տն՝ Marvin Rosenberg, *The Marks of Hamlet*, Newark: University of Delaware Press, 1992, էջ 103, 162, 213, 216, 320, 398, 401, 479, 605, 607, 721) եւ մէկ անգամ Վահրամ Փախազեանի անունը (նոյն տեղում, էջ 436):